

SOLIQ NAZORATI VA TEKSHIRUVLARIGA OID ILMIY TALQINLAR TAHLILI

TDIU mustaqil tadqiqotchisi

M.Fayzulloev

Annotatsiya mazkur maqolada, korxonalarida soliq nazoratidan o'tkazishda soliq organlarini faoliyatini takomillashtirish va ularni samaradorligini baholash yo'llari bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, tadqiqot doirasida xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: soliq, byudjet siyosati, byudjet, soliq ma'murchiligi, moliyaviy nazorat, soliq tekshiruvlari, audit, soliq auditi, auditning xalqaro standartlari, normativ tahlil, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish Respublikamizda bugungi kungacha olib borilgan islohotlar barcha sohalarni qamrab olib, sohalarning rivojlanishib borishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, har bir faoliyat turi bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilib, sohaning uslubiy ta'minoti yaratib berildi. Jumladan, soliq nazorati faoliyati bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar bugungi kunda audit bo'yicha yetarli uslubiy ta'minot mavjudligini ko'rsatmoqda. Mazkur soha bo'yicha qabul qilingan qonun va qonunosti hujjatlari sohaning uslubiy ta'minoti yaratilganligidan dalolat beradi. Soliq tushunchasining paydo bo'lishi bilanoq, jamiyatda uni joriy qilish va undirish jarayoni paydo bo'lishi bilanoq, davlat o'zining soliqlarni undiruvchi organlarni tashkil etishi soliq nazorati jarayoni ham boshlangan degan mantiqiy xulosa qilish mumkin. Davlat uchun soliq to'lovchilar tomonidan soliqlarni o'z vaqtida to'lashi juda ijtimoiy-iqtisodiy zarurat hisoblanadi. Biroq, soliq to'lovchilarda soliqlarni to'lamaslik tuyg'usining doimiy saqlanib qolinishi, soliqlarning to'lanishi bilan bog'liq mexanizmlarini joriy qilishni taqozo etadi. Bizning fikrimizcha, davlat soliq

nazoratini o'tkazishdan asosiy maqsadi bu o'zining g'aznasini va boshqa shakldagi pul fondlarini moliyaviy mablag'lar bilan ta'minlashning ma'muriy usullarini qo'llash orqali soliq to'lovchilarning faoliyatini tartiblashdan iborat bo'ladi. Bunda ma'muriy va iqtisodiy mexanizmlarini tashkil qiladi. Bu borada ilmiy tadqiqotlarni yo'lga qo'yadi, olimlar ilmiy ishlarni amalga oshiradi. Davlat o'zining vakolatli organlari orqali soliq nazoratini tashkil qilgandan buyon mutaxassislar va olimlar tomonidan soliq nazoratining turli xil shakllarini takomillashtirish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda. Soliq nazorati va uning shakllari sifatida soliq tekshiruvlari bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlarni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish o'zining mazmuniga ega deb hisoblaymiz. Iqtisodchi olim S.Miroshnik soliq nazoratiga oid ilmiy tadqiqotlarida soliq nazoratiga mualliflik ta'rifini beradi: "soliq nazorati - bu vakolatli davlat organlarining xo'jalik sub'ektlar tomonidan soliq va huquqiy tartibga solishning bajarilishiga huquqiy baho berish, huquqbuzarliklarga chek qo'yish, fuqarolarning fiskal manfaatlarini buzuvchi shaxslarni javobgarlikka tortishda ifodalangan faoliyati" dir. O'z navbatida muallif soliq nazoratini soliq-huquqiy mexanizmning asosiy elementi sifatida qaraydi, uni qonun bilan belgilangan soliqlarni to'lash bo'yicha konstitutsiyaviy va huquqiy majburiyatning to'g'ri bajarilishini kafolatlaydigan mexanizm deb hisoblaydi. Darhaqiqat, ushbu iqtisodchi ta'kidlaganidek, soliq nazorati uning natijalariga ko'ra huquqiy munosabatlarni keltirib chiqaradiki, unga ko'ra huquqiy jihatdan tartibga solinadi. L.I.Kofler Yu.P.Kashirinalar ham kameral soliq tekshiruvining maqsadi haqida fikr bildirib, u "soliq to'lovchi tomonidan soliqlar va yig'imlar to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish, soliqqa oid huquqbuzarliklarning oldini olish, aniqlangan huquqbuzarliklar bo'yicha soliqlarning to'lanmagan (to'liq to'lanmagan) summalarini undirish, soliqqa oid huquqbuzarliklarni sodir etganlik uchun aybdorlarni javobgarlikka tortish, shuningdek, soliq to'lovchilarni joylarda soliq tekshiruvlari uchun oqilona tanlashni ta'minlash uchun zarur ma'lumotlarni

tayyorlash”¹dan iborat bo‘ladi deb hisoblaydi. Fikrimizcha, avvalgi paragrafda ta’kidlab o‘tganimizdek, soliq nazoratining maqsadi davlatning moliyaviy siyosatidan kelib chiqib belgilanadi va u turli darajadagi byudjetlarga soliq tushumlarining bir maromda tushishini ta’minlash va soliq to‘lovchilarning qonun doirasida faoliyat qilishiga undashdan iborat maqsadga qaratilgan bo‘lishi kerak. O‘z navbatida ushbu iqtisodchi olimlar kameral soliq tekshiruvini amalga oshirishda quyidagi: “soliq hisob-kitoblarning soliq organiga o‘z vaqtida taqdim etilishini tekshirish, hujjatlarni rasmiylashtirishning to‘g‘riligini vizual tekshirish, soliq hisoboti (barcha talab qilinadigan to‘liq to‘ldirish), tafsilotlar, ularni to‘ldirishning aniqligi va boshqalar), soliq hisob-kitoblarning to‘g‘ri tuzilganligini tekshirish, shuningdek soliq stavkalari va soliq imtiyozlarini qo‘llashning asoslilikini tekshirish va soliq solinadigan bazani hisoblashning to‘g‘riligini tekshirish”² kabi bosqichlarda amalga oshirish o‘z samarasini beradi deb hisoblaydi. Shuningdek, bu tashkilotning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini ma’lum vaqt davomida soliq qonunchiligiga rioya qilish bo‘yicha tekshirish usulida o‘tkaziladigan kompleks soliq tekshiruvi hamda tashkilot faoliyati va ma’lum bir sohada soliq qonunchiligiga rioya qilishning moliyaviy-iqtisodiy tekshiruvi shaklida o‘tkaziladigan soliq tekshiruvini maqsadli tekshiruv sifatida keltiradi.

Tadqiqot ishimizning mazkur bandi bo‘yicha amalga oshirgan tadqiqotlarimizdan kelib chiqib umumiy ilmiy xulosalar qiladigan bo‘lsak, uni bir necha yo‘nalishlarda ifodalash mumkin:

birinchidan, soliq nazorati bilan bog‘liq xorijiy va mahalliy olimlarning bu boradagi ilmiy tadqiqotlarida soliq nazoratini davlatning moliyaviy nazoratining ajralmas qismi va davlatning iqtisodiyotni tartiblashdagi muhim vositasi sifatida baholangan;

¹ Кофлер Л.И., Каширина Ю.П. Налоговые проверки: виды, порядок проведения и оформления результатов. Территория науки. 2017. № 1.

² Ўша манба.

ikkinchidan, soliq tekshiruvlarini soliq nazoratini amalga oshirishning eng samarali usullari sifatida talqin qilinadi va soliq tekshiruvlarining samarasi soliq nazoratining tashkil etish mexanizmlariga bog'liq deb qaraladi;

uchinchidan, soliq tekshiruvlarining samaradorligi uni amalga oshirish bosqichlariga va tashkiliy jarayonlariga bog'liq bo'ladi;

to'rtinchidan, soliq tekshiruvlarini amalga oshirishda kameral tekshiruv turiga urg'u berish soliq to'lovchilarning faoliyatini qo'llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega;

beshinchidan, sayyor (joyida) soliq tekshiruvini tashkil etish va uni amalga oshirishning hozirgi mexanizmlarini raqamlashtirish asosida olib borishga keng urg'u berish lozim bo'ladi.

Xulosa va takliflar: Mamlakatimiz iqtisodiyotini raqamlashtirishning rivojlanishi sharoitida soliq nazoratini va umuman soliq tizimini o'zgartirish zaruratga aylandi, chunki raqamlashtirish katta ma'lumotlar va raqamli texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Soliq nazoratini rivojlantirishning asosiy muammolaridan biri bu "katta ma'lumotlar" (Big Date) deb ataladigan texnologiyalarni joriy etishdir. Soliq nazoratini raqamlashtirish asosida takomillashtirish borasidagi Yevropa, Avstraliya va AQSh kabi mamlakatlar tajribasini mamlakatimiz amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Normurzaev U. (2021). Analiz effektivnosti nalogovyx lgot i preferensiy v podderjke opredelennyx sektorov s selyu dalneyshego povыsheniya investitsionnoy privlekatelnosti v Uzbekistane. *Ekonomika i obrazovanie*, (6), 82–86. izvlecheno ot <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/285>

Normurzaev U. (2021). Puti effektivnogo ispolzovaniya nalogovyx lgot dlya podderjki predprinimateley. *Ekonomika i innovatsionnyye texnologii*, (4), 355–362. izvlecheno ot https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11954